

JEVREJI I HRVATI U ARAPSKOJ ŠPANIJI

Kad su Arapi god. 711, nakon bitke kod Xerésa de la Frontera, zavladao velikim dijelom Pirenejskog Poluostrva, nastalo je ne samo u političkom nego i u kulturnom životu Španije novo razdoblje. U vrijeme kada je u čitavoj ostaloj Evropi vladao dubčki mrak Srednjega vijeka, razvilo se pod plavim nebom sunčane Andaluzije novo i jako žarište kulture. Tu u arapskoj Španiji procvata je nauka i književnost, šireći se odavle i u ostale zemlje tadanjega kulturnog svijeta. Centar toga kulturnog procvata bila je Kordova, gdje je Abderahman I, iz kuće Omejevića, osnovao god. 756 poseban kalifat, koji je kasnije, pod njegovim nasljednicima, dostigao vrhunac svoga sjaja i svoje moći.

Od svih španskih kalifa stekao je na kulturnom polju najveće zasluge Abderahman III (912—961), koji je u Kordovi osnovao čuvenu naučnu Akademiju i koji je podupirao nauku i umjetnost kao nijedan drugi evropski vladar onoga vremena. Pozvao je na tu Akademiju učenjake s Istoka i potstakao ih je na rad, koji je dokora nosio bogate plodove. Taj kulturni procvat u Kordovi potrajao je i za Abderahmanova nasljednika al-Hakama II (961—976). Kažu da je Kordova, kao glavni grad zapadnoga kalifata i kao žarište svega duhovnog života islamskoga Zapada, imala u ono vrijeme milijun stanovnika, nekoliko tisuća sjajnih palača, 3000 mošeja i 300 javnih kupatila. Tu je, pored naučne Akademije, bilo mnogo drugih škola, u kojima se gajila nauka i kultura i koje su uživale odličan glas u čitavom tadašnjem svijetu.

Čudna je pojava da je udio samih Arapa u tom velikom procvatu bio relativno malen. U njihovoj je službi bilo i pripadnika drugih naroda, kojih je utjecaj bio veoma znatan i koji su svojim kulturnim, privrednim i vojnim doprinosom tek omogućili sav taj divni procvat, svu tu vojnu snagu i privredni prosperitet zapadnoga kalifata. Od tih stranih elemenata najvažniji su bili Jevreji i Sloveni, a među ovima osobito Hrvati.

Povijest Jevreja u arapskoj Španiji ispunjava jednu od najsjajnijih stranica cjelokupne jevrejske povijesti. Rijetke su stranice jevrejske povjesnice na kojima nije govor o poniženjima i progonima, o skučenjima građanskih prava i o raznim drugim ne-

daćama. Svemu tome nije bilo traga i arapskoj Španiji. Tu je procvala ne samo arapska kultura, nego u jednakoj mjeri dostigao je ondje i jevrejski duhovni život svoj vrhunac. Bilo je u arapskoj Španiji jevrejskih visokih škola, u kojima su jevrejski naučenjaci izučavali Talmud i ostalu jevrejsku literaturu. Bilo je ondje jevrejskih pjesnika, koji su stvorili pjesnička djela vječne ljepote i neprolazne vrijednosti. U španskim kalifama našli su Jevreji mecene, koji su potpomagali njihov rad i podupirali ga obilnim sredstvima. I dok je u drugim zemljama u ono mračno doba Srednjega vijeka jevrejski kulturni život sasvim zamro, cvala je u Španiji jevrejska kultura bujnim i plodnim životom.¹⁾

Sav taj kulturni procvat Jevreja u zapadnom kalifatu velikim je dijelom zasluga jednoga čovjeka, koji je u povijesti Jevrejstva ostavio neizbrisive tragove i kojega možemo ubrojiti među najveće sinove jevrejskoga naroda. Bio je to Hazdaj ibn Šaprut, veliki državnik, liječnik i kulturni radnik, koji je jednako zadužio svoj vlastiti narod kao i onaj narod u čijoj je sredini živio i kojemu je odano služio.

Hazdaj ibn Šaprut rođen je god. 915 u gradu Jaenu u Andaluziji. Potjecao je iz odlične jevrejske obitelji, kojoj je pripadao i slavni Abraham ibn Ezra. Izobrazio se u medicini i u jezicima, te je potpuno vladao, pored hebrejskoga jezika, još i arapskim i latinskim. Poznavanje latinskog jezika bilo je u ono vrijeme u Španiji velika rijetkost, jer su taj jezik poznavali samo visoki svećenici. Vidjet ćemo od kakove velike koristi mu je bilo poznavanje svih tih jezika.

Hazdaj je živio na dvoru kalifa, i to najprije na dvoru Abde-rahmana III, a kasnije na dvoru njegova nasljednika al-Hakama II. Većina Hazdajevih biografa tvrdi da je bio kalifov tjelesni liječnik²⁾, dok neki tvrde da se on uopće nije bavio liječničkom praksom nego samo teoretskom medicinom³⁾. Na svaki je način imao veliko medicinsko znanje, pa mu čak pripisuju pronalazak nekog čudotvornog lijeka, nazvanog „faruk“, koji je navodno djelovao kod svih bolesti. Zbog njegova poznavanja jezika imenovao ga je kalif oko 940 tumačem i diplomatskim posrednikom. Od osobite je koristi bio Hazdaj kalifi zbog svojih stranih veza i svoje diplomatske spretnosti. Jedan od njegovih najvećih uspjeha bilo je uspostavljanje dobrih političkih odnosa između kalifata i Bizanta. Kalif je veoma cijenio te njegove uspjehe i Hazdaj je sve više napredovao, te je vremenom postao neka vrsta ministra inostranih poslova. U tom svojstvu pri-

¹⁾ O kulturnim prilikama u zapadnom kalifatu vidi osobito: *A s c h b a c h*: *Geschichte der Ommajjaden in Spanien*, Frankfurt 1830; *Gayangos*: *The history of the Mohammedan dynasties of Spain*, London 1840—43; *Dozy*: *Histoire des Musulmans d'Espagne*, Leyde 1861—81. — O Jevrejima u arapskoj Španiji usporedi *Graetz*: *Geschichte der Juden*, V, 4. izd., Leipzig 1909.

²⁾ Od novijih autora podržava tu tvrdnju *Sarton* (*Introduction to the History of Science*, Vol. I. Baltimore 1927, str. 680).

³⁾ Tako napr. *Graetz* (op. cit. V, str. 339)

mao je poslanike stranih vladara, preuzimao od njih darove i predavao im kalifove darove. Ali pored toga se brinuo i za trgovinu i finansije, te je upravljao svim državnim dohocima, jer su kroz njegove ruke ulazili porezi i carine. Bio je dakle najvažnija ličnost na kalifovu dvoru.

S mnogo ljubavi brinuo se Hazdaj ibn Šaprut i za svoju jevrejsku braću. Njegovom je zaslugom prenesen jevrejski kulturni centar iz babilonskih akademija i Palestine u Kordovu, gdje je procvatela i jevrejska nauka i kultura. Osnivači jevrejske kulture u Španiji bili su Moše ben Hanoh, čuveni talmudista, Menahem ben Saruk, prvi andaluzijski gramatičar, i Dunaš ibn Labrat, stvaralac umjetničke forme jevrejske poezije. Ti su muševci živjeli pod Hazdajevim patronatom, koji je omogućio njihov rad. Kulturna renesansa španskih Jevreja velikim je dijelom Hazdajeva zasluga. Bio je, kako veli Graetz¹⁾, moderan čovjek i s njime je jevrejska historija poprimila evropsko obilježje. Umro je oko 970.

Osobito značenje ima Hazdaj ibn Šaprut u povijesti medicine. Iako nam nisu poznata neka medicinska djela koja je on napisao, ipak se on proslavio svojim prevodilačkim radom, koji mu je donio veliku slavu.

Medicinska je nauka u Srednjem vijeku doživjela velik procvat u zemljama Islama, i to ne samo na Istoku nego i u zapadnom kalifatu. Arapi su osnovali medicinske škole u Kordovi, Toledu i Granadi, u kojima su surađivali i Jevreji, istaknuvši se osobito kao prevodioci i posrednici arapske medicine. U arapskim se prijevodima sačuvala medicina klasične antike, a te arapske prijevode trebalo je opet učiniti pristupačnim Zapadu. Jevreji, vješti i arapskom i latinskom jeziku, prevodili su ova djela i time su stekli velike zasluge za ušćuvanje nauke u Srednjem vijeku²⁾. Interesantna je činjenica da su čak kršćanski svećenici polazili u muslimansku Španiju, da sebi ondje pribave hebrejske ili latinske prijevode arapskih djela. Od svih medicinskih grana kod Arapa je naročito procvatela farmakologija. Za vrijeme svojega 800-godišnjega vladanja u Španiji zasadili su Arapi ondje velik broj ljekovitih biljaka, koje dotada uopće nisu bile poznate u Evropi, a uveli su osim toga i brojne lijekove mineralnog porijekla³⁾.

Arapi su veoma cijenili najpopularnije farmakološko djelo Staroga vijeka, Dioskuridovo djelo „De materia medica“, koje sadrži sve dotada poznate lijekove i koje je služilo kao najpopularniji

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Usporedi Schleiden: Die Bedeutung der Juden für die Erhaltung und Wiederbelebung der Wissenschaften im Mittelalter, Leipzig 1879; Steinschneider: Die hebräischen Uebersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher, Berlin 1893; Friedenwald: The Jews and Medicine, Baltimore 1944; Campbell: Arabian Medicine and the Middle Ages, London 1926.

³⁾ Meyerhof: Die literarischen Grundlagen der arabischen Heilmittellehre (Ciba Zeitschrift, VIII, 1942, br. 85, str. 2980).

farmaceutski priručnik sve do vremena Renesanse. Postojao je, doduše, arapski prijevod Dioskuridova djela već u IX stoljeću. Istifan ibn Basil, kršćanski liječnik u Bagdadu, prvi je preveo to djelo direktno sa grčkoga na arapski, pri čemu mu je pomagao njegov učitelj Hunain ibn Išak⁷⁾. Taj se prijevod mnogo upotrebljavao, iako je bio loš, jer je prevodilac preveo samo ona imena bilja koja su mu bila poznata, nadajući se „da će Allah poslije njega poslati nekoga, tko se bolje razumije u posao i tko će sva ta imena prevesti na arapski jezik“⁸⁾. Zasluga je Hazdaja ibn Šapruta što je sto godina kasnije nastao nov prijevod Dioskuridova djela, koji je pronio glas svoga prevodioca u naučnom svijetu i koji je u velikoj mjeri pridonio procvatu arapske farmakologije. Okolnosti, koje su tomu prethodile, nisu samo interesantne nego i od velike historijske važnosti.

God. 949 poslao je bizantski car Konstantin VII Porfirogenet svečano poslanstvo na dvor kalifa u Kordovu. Htijući uspostaviti dobre veze s moćnim gospodarom Španije, te dobiti na taj način saveznika protiv istočnog kalifata, car se potrudio da stekne sklonost kalifa različitim skupocjenim darovima. Među tim darovima nalazio se i prekrasan rukopis Dioskuridova djela, koje je kalif već odavna zaželio. Tu je bizantsku delegaciju primio Hazdaj ibn Šaprut. Međutim, nitko na kalifovu dvoru nije mogao čitati ovaj rukopis, koji je bio napisan na grčkom jeziku, stoga zamoli kalif cara da mu pošalje nekoga tko bi znao i grčki i latinski jezik. Dvije godine kasnije poslao je car monaha Nikolu, koji je bio vješt obim jezicima i koji je trebalo da pomogne kod prevodenja rukopisa na arapski jezik. Jediní čovjek na kalifovu dvoru koji je znao latinski bio je Hazdaj. Zajedno s monahom Nikolom počeo je Hazdaj prevoditi Dioskuridovo djelo na arapski jezik, i to na taj način što je Nikola najpre preveo grčki tekst na latinski, a Hazdaj latinski prijevod na arapski. Kod toga veoma mučnog posla sudjelovalo je još šest muslimanskih liječnika, koji su dobro poznavali ljekovito bilje i identificirali svaku pojedinu biljku u Dioskuridovu djelu. Tako je nastao prvi korektni arapski prijevod Dioskurida, koji je, za razliku od starijega prijevoda, sadržavao nazive bilja na arapskom jeziku, a ne u arapskoj transkripciji na grčkom jeziku. Hazdajev odlični prijevod poslužio je kao temelj svih kasnijih prijevoda Dioskurida na arapski jezik, osobito čuvenoga prijevoda Ibn Džul-džula iz god. 982⁹⁾.

Dolazak bizantskog poslanstva u Kordovu nije za nas važan samo po tome što su poslanici donijeli ovaj skupocjeni rukopis, koji je Hazdajevo zaslugom preveden na arapski jezik i koji je poslužio kao temelj za izgradnju arapske farmakologije. Za nas je kudi-

⁷⁾ Sarton: op. cit., str. 613.

⁸⁾ Meyerhof: op. cit., str. 2967.

⁹⁾ Vidi o tom pored citiranih djela Steinschneidera, Graetza, Meyerhafa i dr. još i monografiju Luzzatto: Notice sur Abou Jous-souf Hasdaj Ibn-Schaprouf, médecin juif du X. siècle, Paris 1852.

kamo važnije što je Hazdaj od ovih bizantskih poslanika saznao veoma zanimljive pojedinosti o Jevrejima u Bizantskom Carstvu i u zemlji Hazara. Ta su saopćenja polazna točka čitavoga niza daljnjih saznanja, koja su među ostalim od velike važnosti i za hrvatsku povijest.

Hazdaj je živim zanimanjem pratio prilike Jevreja u svijetu. Podržavao je veze s francuskim i italijanskim Jevrejima, te ih je podupirao, koliko god je mogao. Kad god mu se pružila prilika, uvijek je ispitivao strana poslanstva o stanju Jevreja u njihovoj zemlji. Saznao je tako i za zemlju Hazara, u kojoj su i stanovnici i sam vladar bili Jevreji, i živo je nastojao da dođe u vezu s tom zemljom.

Hazari su bili finsko-ugarski narod, koji je obitavao između Kavkaza, Volge i Dona i na jednom dijelu Krima. Glavni grad njihove države bio je Itil na delti Volge, današnji Astrahań. Bili su ratoboran narod s velikom i jakom vojskom. Njihovi su se vladari nazivali „kagani“. Oko god. 620 prešao je njihov tadašnji kagan Bulan i velik dio naroda na jevrejstvo. Sam dvor i svi državni činovnici bili su Jevreji, dok su vojnici bili muslimani. Jedan od Bulanovih nasljednika, kagan Obadja, osnovao je u zemlji jevrejske hramove i talmudske učione, a prema jednom zakonu smio je samo Jevrejin biti kagan. Susjedne države, a naročito Bizant, respektirali su hazarsku državu kao velevlast, čak su bizantski carevi pečatili svoja pisma za hazarskog kagana težim zlatnim pečatom negoli pisma za papu ili franačke careve¹⁰⁾. Vijest o hazarskoj državi proširila se svuda gdje je bilo Jevreja, ali nitko nije znao ništa poblizje o toj čudnoj jevrejskoj državi, u kojoj su vladali jevrejski vladari mnogo stoljeća nakon propasti jevrejske države u Palestini. Jevreji su vjerovali da su Hazari potomci deset jevrejskih plemena, koji su nakon dugih lutanja dospjeli u svoju novu domovinu. Hazari su kasnije prešli na kršćanstvo i u XII stoljeću prestaje njihova historija. Ali u vrijeme kada je Hazdaj ibn Šaprut za njih saznao, bila je njihova država, kojom je tada vladao kagan Josip, još moćna.

Kad su, dakle, god. 949 boravili u Kordovi bizantski delegati, Hazdaj se i kod njih propitao za tu državu, kojom je vladao jevrejski vladar, i na svoje zadovoljstvo je saznao da ta zemlja doista postoji, da je udaljena svega 15 dana od Carigrada i da postoje žive trgovačke veze između nje i Bizanta. Pričali su mu, nadalje, da su Hazari moćan i ratnički narod i da je vladar te zemlje kagan Josip.

Pod dojmom toga izvještaja odlučio Hazdaj da napiše pismo hazarskom kaganu, i da na taj način uspostavi s njime vezu. Trebalo je, međutim, naći nekoga tko će to pismo prenijeti, a to nije bila laka stvar. No konačno je Hazdaj našao nekog Izaka ben Natana, koji je bio spreman da prenese pismo hazarskom kaganu. Hazdaj mu je dao praćenju, novaca i preporučno pismo i uputio ga preko Bizanta u zemlju Hazara. Bizantski ga je car lijepo primio, ali ga

¹⁰⁾ Graetz: op. cit. V, str. 196 i dalje.

je zadržao pola godine i na koncu ga je vratio kući s pismom za Hazdaja, u kojemu je prikazao ovo putovanje kao odviše opasno. Zdvojan zbog ovoga neuspjeha, tražio je Hazdaj druge mogućnosti da dođe u vezu s hazarskim kaganom¹¹⁾.

Upravo tada (god. 953) došla je u Kordovu delegacija hrvatskoga kralja, kojoj su pripadala i dva Jevreja, Mar Saul i Mar Josef. Ti Jevreji pričali su Hazdaju mnogo o državi Hazara. Pričali su, među ostalim, da je neki slijepi Jevrejin iz hazarske države, imenom Mar Amram, došao nedavno u Hrvatsku i da se je hvalio da uživa časti kod hazarskog kagana, da često sjedi s njim kod stola i da bi taj čovjek mogao ponijeti Hazdajevo pismo kaganu. Hazdaj je odmah poslao u potragu za Amramom, još za vrijeme dok je hrvatska delegacija boravila u Kordovi, ali ga više nije bilo moguće pronaći. No Mar Saul i Mar Josef se ponudiše da će oni otpremiti Hazdajevo pismo, i to najprije Jevrejima u Ugarskoj, koji će ga dalje poslati preko Rusije i Bugarske u hazarsku zemlju. Nato je Hazdaj napisao pismo za kagana Josipa u lijepoj hebrejskoj prozi, a na čelo pisma je stavio hebrejske stihove koje je ispjevao Menahem ben Saruk. Jevrejski delegati iz Hrvatske uzeše Hazdajevo pismo i podoše na put. Pismo je doista sretno stiglo na svoj cilj. Tako je konačno bila uspostavljena veza između Hazdaja i hazarskog kagana.

Odakle znamo danas tako točno sve te pojedinosti?

Jevrejski učenjak i bibliofil Izak ben Abraham Akríš (1489—1578), koji je kao dijete izagnan iz Španije, lutao je mnogo po raznim zemljama, te je svagdje sakupljao rijetke rukopise. U Carigradu je našao originalno pismo Hazdajevo, upravljeno kaganu Josipu, kao i Josipov odgovor. Ta pisma objavio je Akríš 1577 u svojoj knjizi „Kol mebaser“¹²⁾.

U svojem pismu veli Hazdaj ibn Šaprut da se ne osjeća dostojnim da upravi kralju svoje riječi, ali se nada da će mu kralj oprostiti. Ponaјprije opisuje žalosni život Jevreja koji žive u prognostvu, ali je sretan što mu je kalif podijelio milost da tješi one koji trpe. Zatim opisuje geografiju Španije i historiju njenih muslimanskih vladara, govoreći pri tom najvećim priznanjem o kalifu Abderahmanu III. Nadalje govori o bogatstvu kalifata i njegovim dohocima, koji svi idu kroz njegove ruke, te o svojoj dužnosti da prima strana poslanstva i preuzima njihove darove. Tako je on primio poslanstva njemačkog cara, kralja Hrvata i bizantskog cara („meleh aškenazi, meleh hagebalim alçaklab, meleh konstantini“). Opisuje svoju radost kad je od hrvatskih poslanika, Mar Saula i Mar Josefa, saznao za Hazare i njihovu državu, te priča opširno što je sve poduzeo da dođe u vezu s kaganom Josipom. To nije učinio iz radoznalosti nego radi toga da sazna, da li Izrael negdje živi u slobodi. Kad bi znao da je tome tako, napustio bi sve

¹¹⁾ Graetz: op. cit. V, str. 344.

¹²⁾ Hazdajevo je pismo kasnije češće objavljivano u djelima Zednera, Cassela, Harkavya, Račkoga i dr.

svoje časti i svoju obitelj, te bi pošao pješke do svoga kralja i bacio se pred njim na koljena. Pismo završava molbom da mu kagan piše opširno o svojoj državi.

Nakon nekog vremena odgovorio je kagan Hazdaju. I on daje oduška svojoj radosti što je došao u vezu s Jevrejinom tako visoka položaja. Hazari, piše kagan, nisu potomci deset jevrejskih plemena, nego su paganskog porijekla i srodni Turcima. Iza toga opisuje ukratko historiju hazarske države i njenu geografiju, te izražava na koncu želju da upozna Hazdaja.

Hazdajevo pismo hazarskom kaganu je dokumenat izvanredne historijske važnosti. Autentičnost toga pisma priznata je danas od najstrože naučne kritike. Iz toga pisma saznajemo mnogo toga i o Hazarima i njihovoj državi, i o Jevrejima u srednjovjekovnoj Španiji, a osobitu važnost ima to pismo za hrvatsku povijest u Srednjem vijeku. To je pismo jedan od najstarijih dokumenata koji se odnosi na hrvatsku povijest i zato je ono naišlo kod hrvatskih historičara na opravdan interes.

Veze između Hrvata i zapadnog kalifata bile su u Srednjem vijeku veoma žive. One su započele još prije vladavine kralja Tomislava. Već je kalif al-Hakam I (796—822) osnovao oko god. 800 stalnu tjelesnu stražu, u kojoj je, pored 3000 Afrikanaca, bilo 2000 Hrvata s posebnim zapovjednikom. Ta je hrvatska straža imala velik ugled, jer je kalifama bila od velike koristi u njihovim ratnim pothvatima. Abderahman III povećao je broj tih svojih hrvatskih vojnika na 6000, te im je postavio na čelo Hrvata kao zapovjednika. Ti su Hrvati došli u Španiju putem trgovine robovima ili svojevolsno, osobito za Abderahmana III, koji je podržavao veoma dobre veze s hrvatskim vladarima. Između Hrvatske i arapske Španije postojale su veoma žive trgovačke veze, pri čemu su i Jevreji imali stanoviti udio. Bilo je dakle sasvim prirodno da su oba vladara slali jedan drugom svoja poslanstva s darovima¹³).

O Hrvatima nalazimo vijesti i u djelima arapskih pisaca onoga vremena (al-Fargani, al-Horami, ibn Hordabe i dr.), a interesantno je također da je kroz Hrvatsku proputovao španski Jevrejin Ibrahim ibn Jakub, koji je kao poslanik kalifa al-Hakama II pošao god. 973 u Merseburg na dvor Otona Velikoga i koji je napisao izvještaj o tom svom putu¹⁴).

U svojem pismu hazarskom kaganu naziva Hazdaj ibn Šaprut Hrvate „Gebalim” i mnogo se o tome raspravljalo da li se taj naziv doista odnosi na Hrvate. Kako ćemo kasnije vidjeti, ima čitav niz autora koji pod nazivom „Gebalim” podrazumijevaju pripadnike

¹³) O Hrvatima u arapskoj Španiji pisali su u nas najviše Klaić (Slike iz slavenske prošlosti, Zagreb 1903, str. 65), VI. Mažuranić (u Prinosima za hrvatski pravno-povjesni rječnik, Zagreb 1908-22, te u radu „Gebalim” u Kolu Matice Hrvatske, knj. VIII, 1927, str. 28), Andrassy: (Slaveni u Španiji prije hiljadu godina, u Narodnoj Starini, knj. VII. 1928. sv. 16, br. 1, str. 85), Deželić, u romanu „Hrvatske slave sjaj”).

¹⁴) Enciklopedija Jugoslavije, sv. I, Zagreb 1955, str. 150.

drugih narodnosti. No danas je već jednoglasno prihvaćeno mišljenje da se pod tim nazivom mogu razumijevati samo Hrvati, što je, uostalom, istaknuo još u prošlom stoljeću veći broj uvaženih stranih autora¹⁵).

Kod nas se tim pitanjem prvi pozabavio Rački, koji je kod nas i prvi publicirao Hazdajevo pismo (u latinskom prijevodu). Rački prevodi riječ „Gebalim“ sasvim ispravno kao „gorštaci“, pa budući da su ti gorštaci u Hazdajevu pismu pobliže označeni riječju „al-Saklab“ („slovenski“), može se raditi samo o Hrvatima, jer i ime „Hrvat“ dolazi od riječi „gora“. Daljnji dokaz je i put kojim je pismo išlo: Mar Saul i Mar Josef ponijeli su ga morskim putem iz Španije u Dalmaciju, a odavle je išlo preko Mađarske u Rusiju. Da se radi o transkarpatskim Hrvatima, kao što neki misle, išlo bi pismo sasvim drugim putem¹⁶).

Na osnovu rezultata istraživanja Račkoga napisao je i Bojničić raspravu o tom pitanju¹⁷). On ne donosi nikakve nove poglede, ali u njegovom radu ima niz krivih tumačenja, koja su posljedica nepoznavanja hebrejskoga jezika. Tako on upotrebljava umjesto naziva „Gebalim“ naziv „Giblim“, tvrdeći da riječ „gibl“ znači hebrejski „gora“, nadalje tumači riječ „mar“, tj. „gospodin“, kao kraticu za „magister“, ime Amram tumači kao kraticu za Abraham itd. Konačni mu je zaključak da su Jevreji bili sredinom X stoljeća toliko uvaženi u Hrvatskoj da su ih kraljevi upotrebljavali za diplomatska poslanstva.

Čitav taj kompleks pitanja najtemeljitiije je kod nas proučio Vladimir Mažuranić. U jednom svom iscrpnom radu o tom predmetu¹⁸) iznosi on čitav niz novih argumenata, kojima dokazuje da su Gebalim Hrvati. On počinje etimološkim tumačenjem naziva Hrvat (chrb, hora, gora), koji je posve identičan nazivu Gebalim. Zatim ističe da Hazdaj ne spominje između Andaluzije i zemlje Gebalima nikakve druge zemlje. Prema tome je ta zemlja na moru, a osim toga u susjedstvu Mađarske. Da se radi o Češkoj, Poljskoj ili Njemačkoj, bio bi put iz Andaluzije onamo veoma dalek. Ne može se raditi ni o Hrvatima u prekokarpatskoj, Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj, kao što neki tvrde. Veoma logično obara Mažuranić kriva mišljenja nekih autora, tako Marquarta, koji drži da je kralj Geba-

¹⁵) Carmoly (u *Revue orientale*, 1841, str. 5 i 67); Cassel (*Magyarische Altertümer*, Berlin 1848); Harkavy (*Skazaniya jevrejskih pisatelej o Hazarah i hazarskom carstvu*, Peterburg 1874).

¹⁶) Rački: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, str. 422.

¹⁷) Bojničić: *Zidovi u Hrvatskoj u X vijeku* (Vienac XI, 1879, br. 47, str. 750).

¹⁸) Mažuranić: *Gebalim* (Kolo Matice Hrvatske, knjiga VIII, Zagreb 1927, str. 28).

lima identičan s Boleslavom I Češkim¹⁹⁾, pa Modelskoga, koji je mišljenja da je govor o njemačkom caru Otonu, caru alpskih gcrana²⁰⁾). S pravom ističe Mažuranić da odnosi između Otona i kalifa nisu bili takovi da bi se Hazdaj njemu obratio s molbom za posredovanje. Hazdaj je poslao odaslanike za slijepim Amramom, koji je u ono vrijeme boravio u zemlji Gebalima, ali ga više nisu našli. Za sve to vrijeme bila je delegacija u Kordovi, pa prema tomu nije ta zemlja mogla biti daleko. U X stoljeću bio je promet između Jadranskog Mora i andaluzijske obale jednostavan, vožnja brodom trajala je svega 2—3 nedjelje. U to vrijeme saobraćali su hrvatski brodovi redovito s Andaluzijom. Nikako pak Hazdaj ne bi mogao zatražiti da mu dovedu Amrama iz kojega grada velike države Otona I. Nije prihvatljiva ni teza da se radi o Poljskoj, koja u ono vrijeme još nije bila samostalna država poput Hrvatske. Još je manje prihvatljiva Aschbachova teza, koji smatra da se radi o delegaciji ugarskoga kralja²¹⁾. Ugarska je, kako Mažuranić ispravno primjećuje, tek god. 1000 postala kraljevina, a osim toga bila je ta zemlja u X stoljeću još necivilizirana, te nije slala poslanstva na strane dvorove.

Kralj Gebalima, nastavlja Mažuranić, obećaje Hazdaju da će potražiti Amrama i poslati ga u Kordovu. Takovu vladarevu uslužnost opravdavaju dobri odnosi, koji su u ono vrijeme vladali između Hrvatske i Andaluzije. Nikako ne bismo mogli očekivati takovu uslužnost od vladara neke velike države. Ispravno zaključuje Mažuranić svoju argumentaciju: „I doista samo u ime vladara države drugoga reda (kakova je bila Hrvatska nakon smrti Tomislava u polovici X vijeka) mogahu Jevreji hrvatski, Saul i Josip, podati gotovo peremptorno obećanje Hazdaju, bez sumnje uglednome mužu, ali ipak samo službeniku kalifovu, s riječima: Daj nam tvoja pisma, mi ćemo ih predati kralju gebalinskom, koji će tebi u čast odaslati ih k Jevrejima koji žive u zemlji Hungarin’²²⁾).

Od velike je važnosti za nas da ustanovimo za kojega hrvatskoga vladara se odigrala ova epizoda. Rački je mišljenja da je Hazdaj napisao svoje pismo hazarskom kaganu između god. 956 (te je godine bilo u Kordovi poslanstvo cara Otona I, koje Hazdaj u svom pismu spominje) i god. 961 (posljednja godina vladanja Abderahmana III, kojega Hazdaj u svom pismu spominje kao svoga vladara), — vjerojatno god. 959²³⁾). Iz toga zaključuje Mažuranić da je hrvatsko poslanstvo bilo u Kordovi za kojega Tomislavova

¹⁹⁾ Marquart: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, str. 134.

²⁰⁾ Modelski: Król Gebalim w liście Chasdaja, Lwów 1910.

²¹⁾ Aschbach: Geschichte der Ommajjaden in Spanien, II, Frankfurt 1830, str. 98.

²²⁾ Mažuranić: Gebalim, str. 36—37.

²³⁾ Rački: op. cit., str. 422.

nasljednika, i to svakako prije Stjepana Držislava²⁴). Kasnije, međutim, pod utjecajem podataka kod nekih arapskih pisaca, dolazi Mažuranić do zaključka da se „za sada ne može odlučiti, tko je u ono doba bio vladaocem u Hrvatskoj“²⁵).

Podaci, koje nalazimo kod trojice arapskih pisaca, doista su dosta konfuzni, te samo otežaju ustanovljenje vremena, kada je hrvatska delegacija boravila u Kordovi. Najstariji arapski autor, kod kojega nalazimo neke podatke o tome, je Ibn al-Idhari (Adhari), marokanski historičar XIII stoljeća, koji je napisao povijest Afrike i Španije. U tom djelu veli on: „Godine 342 po Hedžri (tj. 953—954 n. e.) dodoše poslanici slavnskoga kralja Hunu Abderahmanu III“²⁶). Ime „Hunu“ ne da se dovesti u sklad s imenom ijednog hrvatskog vladara, na što je uostalom upozorio već Harkavy²⁷).

Drugi arapski pisac, koji piše o hrvatskoj delegaciji, bio je Ibn Kaldun (XIV stoljeće). U svojem velikom historijskom djelu „Kitab al-'ibar“ veli on da je među ustalim delegacijama bila u Kordovi i delegacija slavnskoga kralja Duku. Mažuranić je dopustio mogućnost da se iza imena Duku krije naziv „dux“, te zaključuje iz toga: „Moglo bi biti, da je poslanstvo odaslano iz Hrvatske nakon smrti Krešimira, za usurpacije bana Pribine, koji sebi nije svojatao naslova kraljevskoga, već mu je možda samo služio naslov latinski dux, duk“²⁸).

Treći arapski pisac, koji piše o hrvatskom poslanstvu u Kordovi, je al-Makkari (1590—1632). On veli: „Zatim dodoše poslanici slavnskoga kralja, koji je bio u ono vrijeme Hutu“²⁹). Rački primjećuje k tome da je kraljevo ime napisano korumpirano, ako pak treba doista čitati „Hutu“, onda bi se to moglo odnositi na cara Otona. U tom slučaju pobrkao je autor obje delegacije, hrvatsku i njemačku³⁰).

Vidimo, dakle, da su podaci u djelima arapskih historičara veoma nepouzdana i mutni, i Mažuranić veli s pravom: „Vjerodostojnost svih tih ljetopisa ima da uzmakne pred prvorazrednim dokumentom, — listom Hazdajevim“³¹). Uzimajući to pismo kao jedini temelj za određivanje vremena, kada je hrvatska delegacija boravila u Kordovi, dolazimo do zaključka da je to moralo biti pedesetih godina X stoljeća, dakle za vladanja Mihajla Krešimira II (949—969), a nikako za vladanja kralja Tomislava, kao što to prikazuje Velimir Deželić u svojem romanu „Hrvatske slave sjaj“.

²⁴) Mažuranić: Prinosi za hrv. pravno-povjesni rječnik, str. 1710.

²⁵) Mažuranić: Gebalim, str. 37.

²⁶) Dozy: Histoire de l'Afrique et de l'Espagne... par ibn Adhari, II, Leyde 1851, str. 234.

²⁷) Harkavy u Revue des Études Juives, VII, str. 203. (Cit. Graetz, op. cit. V, str. 344).

²⁸) Mažuranić: Gebalim, str. 37.

²⁹) Harkavy: Skazanija muslimanskih pisatelej o Slavjanah i Ruskih, Peterburg 1868, str. 127.

³⁰) Rački: op. cit., str. 424.

³¹) Mažuranić: loco cit.

Hazdajevo pismo hazarskom kaganu od izvanredne je važnosti za povijest Jevreja u Hrvatskoj. To je jedini historijski dokumenat iz kojega proizlazi da je već u vrijeme narodnih vladara bilo u Hrvatskoj Jevreja, koji su, sudeći po njihovom učešću u ovoj delegaciji, uživali stanoviti ugled. Šik je izrazio mišljenje da su Mar Saul i Mar Josef bili ministri na dvoru hrvatskoga kralja³²). Tu mogućnost ne isključuje ni Fischer u svojem prikazu Jevreja u Jugoslaviji³³). Međutim, za tu tvrdnju nemamo nikakvih dokaza. Mnogo vjerojatnijim mi se čini da su ta dva Jevreja učestvovala u delegaciji zahvaljujući s jedne strane njihovom poznavanju jezika, zbog kojega su Jevreji u Srednjem vijeku igrali važnu ulogu kao prevodioci i tumači, a s druge strane, možda, zahvaljujući njihovim vezama, koje su imali u svim zemljama gdje je bilo Jevreja. Takove su veze bile naročito važne na dvoru kalifa u Kordovi, gdje je najutjecajnija ličnost bio i sam Jevrejin, Hazdaj ibn Šaprut.

Činjenice, koje sam iznio u ovom prikazu, najvećim su dijelom kod nas poznate, pa i u jevrejskim krugovima, mada su naši jevrejski historičari dosada posvetili ovom poglavlju naše povijesti prilično malo pažnje, govoreći sasvim ukratko o Hazdajevim vezama s Jevrejima iz Hrvatske³⁴). Činilo mi se stoga potrebnim da se jednom to poglavlje obradi opširnije i na temelju svih pristupačnih izvora, pa da tako i jevrejski čitaoci upoznaju detaljno ovaj neobično zanimljivi odsjek naše povijesti. Događaji, o kojima je govor u ovom prikazu, odigrali su se baš nekako pred hiljadu godina, pa stoga postoji opravdan povod da se osvježi uspomena na ovo davno ali slavno razdoblje naše povijesti i da se svi ti događaji iz onoga vremena istrgnu iz zaborava.

³²) Šik: O potrebi povjesnice Jevreja u Jugoslaviji (Jevrejski almanah, I, 1925—26, str. 89 i dalje). Isti: Jevrejski liječnici u Jugoslaviji (Liječnički vjesnik 1931, br. 4, str. 432 i dalje).

³³) Encyclopaedia Judaica, sv. IX, Berlin 1932, str. 593.

³⁴) Hazdaja, Hazare i hrvatsku delegaciju u Kordovi spominju u svojim udžbenicima jevrejske povijesti Schwarz (Povijest Zidova, II, Zagreb 1910) i Kalderon (Istorija jevrejskog naroda, I, Beograd 1935), nadalje Šik u nizu svojih članaka, te Diamant (Najstarija židovska bogostovna općina u Hrvatskoj, Jevrejski almanah, I, 1925—26, Vršac 1925, str. 127 i dalje).